

FR. R. FAEHLMANNI JA FR. R. KREUTZWALDI SIDEMED TARTU ÜLIKOOFIGA

Dots. E. Laugaste

Eesti kirjanduse ja rahvaluule kateeder

19. sajandi eesti kirjanduse ja teaduse ajaloos esinevad kaks vaimuhiiglast — Fr. R. Faehlmann ja Fr. R. Kreutzwald. Faehlmanni tegevus eesti kirjanduse alal, mis baseerub olulises osas eesti rahvaluulel, on suure tähtsusega, eriti selle poolest, et see looming on suunatud võitlusele feodalismi jäänuste vastu ja rahva harimisele ning valgustamisele. Faehlmannilt lähtuv „Kalevipoja” algatus leidis jätkaja ja lõpuleviija Fr. R. Kreutzwaldis. Faehlmanni tähtsus ei piirdu ainult eesti kirjanduse ajalooga, vaid ta on jätnud märgatavaid jälgi eesti kultuuriloosse ka eesti keele uurijana. Ta katsus leida eesti keele süsteempärast käsitlust oma kirjutustega grammatika ja ortograafia alalt. Kreutzwald on „Kalevipoja” looja, luuletaja, proosakirjanik, mitme rahvaraamatu ja mitme populaarteadusliku teose autor, rahvaluule koguja ja kogumisele õhutaja, nimekas arst ja ühiskonnategelane.

Mõlema mehe suhted Tartu ülikooliga on käinud peamiselt ülikooli juurde kuuluva Õpetatud Eesti Seltsi kaudu. Faehlmann oli peale selle pikemat aega ka ülikooli õppejõuks ajaloo-keeleteaduskonnas ja arstiteaduskonnas.

Mõlemad mehed on oma meditsiinilise hariduse saanud Tartu ülikoolis. Faehlmann astus ülikooli detsembris 1817. a., lahkus ülikoolist doktori teadusliku kraadiga 1827. a.¹ Pärast ülikoolist lahkumist jäi ta praktilise arstina töötama Tartu linna, kus omandas suure poolehoidu ja populaarsuse. Kreutzwald võeti üliõpilaseks vastu 16. jaan. 1826. a., lõpetas ülikooli arstiteaduskonna 5. märtsi 1833. aasta otsuse põhjal kolmanda järgu arsti kutsega, andis ametivande 29. märtsil 1833. a. ja siirdus 7. III 1833. a. linnaarstiks Võrru, kust lahkus vanaduspuhkusele 1877. a., elades seejärel Tartus oma tütre ja väimehe juures kuni surmani 1882. aastal.

Kreutzwaldi haridustee ülikoolini ja ülikooliski oli veelgi okkalisem Faehlmanni omast. Vaesuse tõttu tuli tal ettevalmistavat

¹ Faehlmanni ülikooli astumise aja annavad allikad erinevalt: „Album Academicum” annab 1817, Kreutzwald aga oma Faehlmanni eluloos — 1818. (Vt. Verhandlungen d. GEG II, 4.)

kooliteed katkestada, kuni ta pooleldi juhuse tõttu pääsis Tallinna kreiskooli, selle järel sai algkooliõpetaja kutse 1823. a., oli juba 1821. a. algkooliõpetajaks Tallinnas. Siitpeale jätkas ta õpinguid iseõppijana ka kodukooliõpetaja töö kõrval Peterburis, kuni ta õiendas eksternina sisseastumiseksamid Tartu ülikooli arstiteaduskonda. Kuna tal puudus gümnaasiumi lõputunnistus, siis pidi ta õiendama juba tõsisemad sisseastumiseksamid, mis gümnaasiumi lõpetanuil puudusid või neid teostati enam-vähem formaalselt. Pärast katseid anti talle 16. jaanuaril 1826. aastal kätte ülikooli matrikel. Ta oli küll soovinud õppida Peterburis meditsiinilis-kirurgilises õppeasutuses, ja seda kõigi hoiatuste kiuste raskuste eest, mis ülikooli püüdlejaid tabab (paruness Rosen). Nagu ta ise ütleb, ei saanud tema talupoegliku päritolu tõttu kavatsusest asja¹, võib-olla polnud ka tema ettevalmistus küllaldane.

Kahjuks on meil kasutada liiga vähe andmeid Faehlmanni üliõpilasaja kohta, veel vähem on neid aga Kreutzwaldi kohta.

Olles etendanud mõlema mehe töös tähtsat osa, nõuab Õpetatud Eesti Selts veidi ligemat peatust oma tekkimisloo ja iseloomu juures.

Kui Faehlmann alustas eesti rahvaluuleliste materjalide kogumist, leidis ta, et kogumistöö ainult individuaalse tööna on väheulatuslik ja vähe tulemusi andev. 1833. aastal Kreutzwaldile saadetud kirjas kõneleb Faehlmann eesti rahvalauludest, kusjuures ta ütleb, et neil on peale poeetilise väärtuse tähtsust ka eesti keele uurimise seisukohast. Laulud, muistendid ja muinasjutud, mis mitmesugustel põhjustel üha kaovad, tuleb kiiresti kogumisele võtta. Selleks on vaja organiseeritud tööviisi. Nagu Kreutzwaldile saadetud kirjast võib järeldada, on selline idee tekkinud Faehlmanni peas juba varem, kuni see sai teoks Õpetatud Eesti Seltsi asutamisega 1838. aastal. Õpetatud Eesti Seltsi tekkimine on kõige tihedamalt seotud Faehlmanni nimega.

19. sajandi kolmekümnendail aastail hakati Tartu ülikooli nooremate õppejõudude ja muu intelligentsi hulgas otsima omavaheolist kontakti teaduslike ja kultuuriküsimuste vabaks arutlemiseks. 1831. aastal tegutseski juba teaduslik ring, mis käis pidevalt iga nelja nädala tagant kord koos arutlemas üldkultuurilisi ja mõningaid eriküsimusi. 1836. aastast alates hakkas see ring välja andma esimest kultuuri- ja majanduslike küsimusi käsitlevat ajakirja Baltimail, nimega „Inland”. Ajakiri kujunes tähtsaks andmetekoguks 19. sajandi keskpaiga sündmuste ja mõtete kohta. Hiljem jagunes üldring huvialade järgi alaringideks. „Ühe niisuguse allüksuse moodustasid isikud, kes olid huvitatud eesti keelest ja kirjandusest, ajaloost, maateadusest jne.”² Sellesse ringi kuulusid Tartus praktiseeriv arst Fr. R. F a e h l m a n n, anatoo-

¹ Fr. R. Kreutzwald, Curriculum vitae. Eesti NSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nimeline Kirjandusmuuseum; Kreutzwald 1:4. Trükkis ilmunud Fr. R. Kreutzwald, Maailm ja mõnda (1953), lk. 5—8.

² M. Lepik, Õpetatud Eesti Seltsi eelajaloost ja asutamisest, 1938.

miaprofessor Alexander Hueck ja Tartu seminari inspektor D. H. Jürgenson, kes täitis a. 1837—1841 ka Tartu ülikooli eesti keele lektori kohuseid. Need olid juhtivad isikud Opetatud Eesti Seltsi asutamisel ja esimesil tegevusaastail.

Suvel 1837 küpses eesti keelt ja kirjandust ning kultuuri harastavail õpiringlastel mõtte asutada iseseisev selts. Mõtte realiseerimisel tegutses silmapaistvalt Fr. R. Faehlmann. 18. jaanuaril 1838 peeti Tartus mainitud isikute, eriti Faehlmanni eestvõttel Opetatud Eesti Seltsi asutamiskoosolek.¹ Asutajaid oli 19 liiget Tartust ja mujalt. Järgmisel aastal lisandus neile veel 20 liiget, nende hulgas Fr. R. Kreutzwald Võrust ja akadeemik Sjögren Peterburist. 30. märtsil 1838 kirjutas Faehlmann „oma sõbrale” [arvatavasti Kreutzwaldile]:

„Eesti Selts on asutatud ja kinnitatud, ta peab ainult veel presidendi valima ja seisma Tartu ülikooli autoriteedi all. Tegutsesem usinalt! Tahtmisest ei ole mul puudu, aga kust võtta aega? Kui igaüks pisutki kaasa aitab, võib sellest aasta lõpuks ometi midagi saada.”²

Asutamiskoosolekul vastuvõetud põhikirjas märgitakse seltsi ülesanne ja eesmärgid, kus üteldakse, et seltsi ülesandeks on edendada teadmisi eesti rahva minevikust ja olevikust, tema keelest ja kirjandusest ning tema poolt asustatud maast.³ Faehlmann ise on täpsustanud seda programmi, et Opetatud Eesti Selts peab koguma rahvalaule ja -jutte ning soetama rahvale õpetlikke raamatuid.

Seltsi koosolekute pidamine oli statuudis ette nähtud iga kuu, nimelt kuu esimesel kolmapäeval. Peale selle olid seltsi aastakoosolekud ette nähtud ülikooli aulas seltsi aastapäeval igal aastal 18. jaanuaril.

Seltsi põhikirja esimene paragrahv fikseerib seltsi kuulumise ülikooli juurde.

Selle seltsiga on oluliselt seotud nii Faehlmanni kui ka Kreutzwaldi elutöö — esimesel muistendid ja keeleuurimuslikud tööd, teisel „Kalevipoeg” ja mitmed teaduslikud artiklid.

Seltsi töös on Faehlmann juhtivalt tegev olnud kuni surmani, 1843. aastast alates esimehena.

Vähesest liikmete arvust hoolimata (osa neistki olid passiivsed) asus selts energiliselt rea üldise tähtsusega ettevõtete juurde. Raamatute viimiseks rahvahulkadesse loodi raamatulaod Tartus, Tallinnas, Võrus ja Pärnus, mille kaudu esimese 9 kuu vältel levitati rahva hulgas rohkem kui 2000 raamatut. Aastal 1840 võeti Seltsi väljaandmisele 1837. aastal asutatud „Tarto- ja Võrro-ma rahva Kalender”, mille toimetajaks valiti Faehlmann, kes kalendri

¹ M. Lepik, Opetatud Eesti Seltsi eelajaloost ja asutamisest, 1938. Vt. ka „Inland”, 1838, vg. 29—30.

² Fr. R. Kreutzwald, Dr. Friedrich Robert Fählmann's Leben, Verhandlungen der gelehrten Ehstnischen Gesellschaft II, 4 (1852), lk. 32—33.

³ Vt. Verhandlungen d. GEG I, 1.

toimetamise ülesandeid oma surmani ka täitis. Asuti õpetlikkude rahvaraamatute avaldamisele. Esimesena tehti ülesandeks Kreutzwaldile tõlkida ja kohandada „Viinakatk”. D. H. Jürgensoniga koos kavatses Faehlmann koostada uue eesti keele grammatika. Kogu mainitud ettevõtete hingeks ja organiseerijaks oligi Faehlmann. Teaduslike väljaannete seeria toimetiste näol (Verhandlungen) alustas ilmumist samuti 1840. aastal. Selles ilmus palju teaduslikke uurimusi, seal ilmus ka „Kalevipoja” esimene trükk 1857—1861 (köide IV, vihud 1.—4.; köide V, vihud 1.—3.).

Õpetatud Eesti Seltsi raamides toimub Faehlmanni oluline osa tööd eesti muinsuse ja eesti keele alal. Juba 7. jaanuaril 1839 peetud koosolekul esines ta ettekandega Kalevipojast ja eesti muistendeist Emajõe kaevamise, keelte tekkimise ja laulu saamise kohta.

1839. aastal peetud kõne Kalevipojast kuulub Faehlmanni rahvaluulelise tegevuse tähtsamate episoodide hulka. Selles kõnes on Faehlmann kokku võtnud temale rahvasuust tuttavaks saanud Kalevipoja lood, on liitnud need temaatiliseks tervikuks ja andnud kogu Kalevipoja tööde ja tegevuse kokkuvõttele ideoloogilise suuna.¹ See kõne kujul esitatud Kalevipoja proosamuistendite kokkuvõte, mille pealkirjaks on lihtsalt „Muistendid”, on „Kalevipoja” ajaloos epohhi loov. Siin esitatakse Kalevipoeg esmakordselt heeros-kuningana, kõneldakse tema jumalikust algupärast, vägitöödest ja traagilisest surmast. Esitis on antud raamjutustuse kujul. Kalevipoja lugude koguja ilmub õhtuvidevikus lõkke juures puhkava töökollektiivi juurde, kelle vanim liige, hallihabemeline jutumees, vestab nooremaile kuulajatele lugusid Kalevipojast. Lugudele lisandab vana jutustaja oma arvamused ja hinnagud nende lugude kohta, milles väljendatakse teravat võitlusvaimu feodaalide vastu. Selle kõigega ühineb Faehlmann isegi. Jutustaja lausub:

„Aastad on minu juuksed valgeks pleekinud, ma olen palju mõelnud ja kaalunud, aga minu mõtlemise lõpp on nüüdki veel, et meie vanad mälestused ja muinaslood ometigi midagi väärt on. Mis sakslane teile pakub, seda ärge pidage igakord heateoks, ja mis ta ütleb, ei ole mitte igakord tõde ja tarkus. Saksa tarkusel ei ole kord meie keskel edu, ja kui ta meile ühe käega annab, siis on teine käsi juba valmis võtma. Meie vanu mälestusi tahetakse meilt võtta, kuna neid kas talupoja „loriks” ehk paganausuks ja ristiisu vastaseks tunnistatakse.”²

Sissejuhatavas osas annab Faehlmann oma hinnangu mõisnike ja talupoegade vahekorra kohta, kuidas mõisnikud halastamatult kurnavad talupoegi. Seda teeb ta kohe oma kõne algul pöördumise järel kuulajate poole:

¹ Käsikiri OES, SK 214, praegu Eesti NSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nimelise Kirjandusmuuseumi Rahvaluuleosakonnas. Vt. ka „Inland”, 1839, vg. 172. Eesõnas „Kalevipoja” 1. trükile 1857, lk. VI ütleb Kreutzwald ekslikult, et kõne esitati juba 1838 ühel Õpetatud Eesti Seltsi esimestest koosolekutest.

² Sealsamas.

„Täna tahan ma teile rea muinaslugusid ette kanda. Muinaslugudel on aga seda suurem väärtus, kui meie ka seda rahvast tundma õpime, kelle päralt nad on. Nii mõnigi on aastate kaupa Eestimaal elanud, ei ole aga rahvast mitte tundma õppinud, nii mõni on koguni seal sündinud, üles kasvanud ja meheks küpsenud ja ei tea eestlasest midagi rohkem, kui et ta mittedaksa keelt kõneleb, musta kuube kannab ja mees on, kes Linné süsteemis nii umbes seda vaheruumi võiks täita, mis inimese ja veolooma vahel on. Vildakad vaated tekivad eelarvamustest ja puudulikest tähelepanemisest. Vaatame, meie aga eestlast ilma eelarvamuseta, ilma prillita, teraselt omaenese silmadega, siis leiame, et ta üsna tore inimene on, mitutpidi küll piiratud arusaamisega, aga ainult sellepärast, et tal juhus on puudunud haridust saada, aus, kannatlik, sügava meelelaadiga ja niisuguse iseloomukindlusega, mis tihti paindumatuks, jonnakuseks muutub. Sakslane on 700 aasta jooksul kõik teinud, mis ta võimuses oli, et eestlast veoloomaks alandada — tal ei ole see korda läinud, sõda ja katk on selle õnnetuse ajal siin maakases sagedamini ja vihasemalt möllanud kui vahest kuski mujal...”¹

On vähe suulisi või kirjalikke etteasteid, kus Faehlmann ei hindaks rahva olukorda ja kus ta ei näitaks rahvaloomingu sidet nende kohalikkude olukordadega, milles see looming on tekkinud. Ja Faehlmann ise kasutab kõige teravamalt rahvaluulet feodalismivastases võitluses.

Faehlmanni kõne Kalevipojast on tähtis ka selle poolest, et see annab kogu rahvaeepose „Kalevipoeg” kondikava, süžee, millele Kreutzwald ainult üksikuid olulisemaid episooide juurde lisab; samuti annab Faehlmann eepose kavandile juba ideoloogilise suuna: sellest peab saama võitlusteos rahvast kurnava mõisnikkonna ja pastorluse vastu.

1839. aasta 7. jaanuari ettekannete hulgas on ka ettekanne kolme muistendi kohta: kuidas on tekkinud mered ja jõed, eri keeled, luulekunst ja laul. Nõnda räägitakse aruandes.² Kõne on siin 1840. aastal ilmunud muistendeist „Emajõe kaevamine”, „Keelte keetmine” ja „Vanemuise laul”. Muistendid on olulise tähtsusega kirjanduslikuks loominguks, sest need baseeruvad osalt rahvaloomingul, ja ükskõik millise rahva kunsti omapära juurdub rahvaloomingus. Nende tuntud muistendite lisana ilmub ka saatesõna, mis aga on eriti tähtis Faehlmanni loomingu ja tema maailmavaate mõistmiseks.³ Suure väärtusega ongi tema poolt muistenditele lisatud ühiskondlik-ajaloolise sisuga saatesõnad, mis annavad selgel kujul tema suhtumise käsitletavasse küsimusse.

Nende muistendite juures näeme, kuidas Faehlmann, kasutades rahvaluulelisi ja kirjanduslikke allikaid, töötab need ümber, suu-

¹ Käsikiri OES, SK 214.

² „Inland”, 1839, vg. 172.

³ Verhandlungen der Gelehrten Ehstnischen Gesellschaft I, lk. 34—54 (1840).

nab selle loomingu mõisnikkonna vastu. On siis õige ütelda, et tõeline eesti kirjandus, demokraatlik kirjandus, mis on kõrge kunstilise väärtusega, algab Faehlmanni loominguuga. Selle loomingu põhivaraks on kahtlemata tema muistendid, kuigi need ilmusid algul saksa keeles ja tõlgiti täielikult alles hiljem (1883). Tõlgituna juurdusid nad kiiresti meie kirjandusse ja rahva teadvusse, muutusid uuesti osaks meie rahvaluulest.

Eesti keelt hindas Faehlmann kõrgelt ja kinnitas seda mitmel korral. Seda oli vaja selle keele uurimise ja praktilise kasutamise põhjendamiseks.

„Kui ma teile siin eesti muistendeid saksa keeles jutustan, siis küsite teie, kas see keel pole liialt kõrge eestlase jaoks. Aga ma võin kinnitada, et ma võimalikult täpse tõlke annan. Mõnes hili-semas ettekandes ma näitan, et eesti keel, hoolimata rahva ligemale 1000-aastasest orjusest, väga haritud ja rikas keel on, ainult muidugi teatavais piirides. Kanti „Mõistuse kriitikat“ oleks raske eesti keelde tõlkida, aga eesti rahvalauludel ja muistenditel on nii arenenud ja õrn keel, et saksa keelgi vaevalt ulatuks kõike truult edasi andma.”¹ Selle täienduseks võib tuua märkuse, mis leidub vastuses Luunja parunile Nolckenile: „Eesti keel on väga haridusvõimeline.”² Eesti keel võib olla kultuurkeel ja saada kultuurkeeleks, seda püüab Faehlmann pidevalt kinnitada, ja seda oli vaja tol ajal üha rõhutada. Faehlmann oma Kalevipoja muistendite kohta käivas ettekandes, samuti erakirjavahetuses rõhutas, et eestlaste kultuur on käinud alla tooreste sakste barbaarse surve all. Nõnda kirjutas ta 1840. aastal Suve Jaanile ja jätkas, võrreldes eesti kirjanduse olukorda soome kirjandusega: „Soomlastel on oma rahvakirjandus, kuna eestlane peab rahulduma raasukestega, mis võõrad talle viskavad. Ka selles armetus olukorras jääb eesti keelde ikka see nõtkus, ja koguni müütilised muistendid ja muud jäänused rahva kunagisest õnnelikust elust sisaldavad rohkem esteetilist ja meeldivat iseloomu, kui meie soomlaste juures leiame.”³

1843. a. pidas Faehlmann Õpetatud Eesti Seltsis kõne muistendi „Koit ja Hämarik” kohta. Sama muinaslugu ilmus trükis juba järgmisel aastal Õpetatud Eesti Seltsi Toimetustes.⁴ Muistend on Faehlmanni poolt leidnud üsna laialdast ümberkujundamist ja stiliseerimist. Aga sama muistend on leidnud ka harukordselt laia vastukaja nii kodu- kui ka välismaal.

Muistendi rahvapärasuse küsimus kujunes vaidlusobjektiks väga pikaks ajaks, milline nähtus tõendab võitlust progressiivsete ja reaktsiooniliste jõudude vahel, kus muistendi ründajad selgesti väljendasid oma rahva vaenulikke seisukohti (Ahrens jt.). Faehlmanni poolele asusid Kreutzwald ja akadeemik Schiefner, kellest

¹ Verhandlungen d. GEG I, 1 (1840), lk. 39.

² Fr. R. Faehlmann, Mein Streit mit Nolcken und Liphart.

³ Faehlmanni kiri Suve Jaanile 20. veebruaril 1840.

⁴ Verhandlungen d. GEG I, 3 (1844), lk. 84—86.

viimane avaldas artikli Peterburi Teaduste Akadeemia väljaandes koos Kreutzwaldi kaudu Lagoselt saadud tekstiga, mis peab tagasi tõrjuma Faehlmanni vastu tõstetud süüdistused müstifikatsioonis.¹

Muidugi on Faehlmann kasutanud selle muistendi loomiseks rahvapäraseid aineid, on sellele aga oma vormi andnud. Sellega oli Faehlmannil muidugi oma eesmärk — tõsta esile allasurutud rahva loomingut, samuti ka tema kirjandust, mis tol ajal oli alles tekkimisjärgus.

1848. aastal avaldas Faehlmann Õpetatud Eesti Seltsi Toimetustes artikli „Kuidas oli kujunenud vanade eestlaste paganausk“, milles on näitena avaldatud lugu maailma loomisest.² Sedagi muistendit on palju populariseeritud, kõige rohkem lugemikkudes (C. R. Jakobson jt.); vene keeles ilmus see Moskvas 1908.

Tähtsam kui puhtkirjandusliku loomunguna on „Vanemuise kosjaskäik“ ajalooliste kontseptsioonide poolest. Siin võtab Faehlmann jälle kord vaatluse alla eestlaste karmi saatuse sissetunginud vallutajate kannal. Ta avaldab järgmisi mõtteid. Siin kõndis rahuarmastaja rahvas, elades õnnelikku elu. Tal olid oma toredad kindlused, ja praeguse Tartugi kohal oli linn, mis ulatus üle praeguste piiride. Elav kauplemine käis rahvaste vahel. Sellest kõnelevad kindlusevallide riismed ja labidas toob maapinnast välja relvi ja surnuluid kõigist sajanditest. Emajõe kaldad särasid toredusest ja ilust, täis toredaid tammehiisi ja lillerikkaid aasu, mida elustas Vanemuise laul. „Selle hiilguse ja toreduse tõenduseks on meil ainult harimata rahva igivanad muinasjutud ja laulud. Ometi ei peaks me neid tõendusvahendeid hoopis hüljama, sest kuhu ajalugu oma selgesti kirjutatud tähtedega ei ulatu, seal astub laul ja muinasjutt oma õigustesse.“³

Ja lisaks tahabki siin Faehlmann veel kord näidata, et muistend tõestab rahva õnnelikkude minevikku, mille on hävitanud läänest tulnud rööv vallutajad.

1852. aastal ilmus muistend „Endla järv ja Juta“. Ka selle muistendi aluseks pole muud kui järv ise, mis asetseb Tartu—Tallinna maantee ääres, Kärde mäelt vasakule vaadatuna üle ilusate metsade, olles soiste kallastega. Siin elas Faehlmanni muistendi järgi Vanemuise kasutütär Juta, valitsedes oma linde ja kalu ning leinates oma surnud peigu, Ilmarise poega Endelit. Ilmarine oli valmistanud Jutale kuldse liniku, mille abil nägi ta õnnelikkude minevikku ja oskas seda läbi elada oma kujutluses. „Surelikule laenab ta aeg-ajalt liniku, ja sellest tulebki, et laulus ja jutustuses minevik meile jälle vaimusilmade ette astub.“⁴

¹ A. Schiefner, Zum Ehnischen Mythologie. Mélanges Russes II, 4. St.-Petersbourg, 1855, lk. 406—417. Vt. ka Kreutzwaldi kiri Sachssendahlile 13. XI 1855; Schiefneri kiri Kreutzwaldile 13. IV 1854; Schiefneri kiri Kreutzwaldile 11. V 1854 jm.

² Verh. d. GEG II, 2, lk. 63—68.

³ Verh. d. GEG II, 4 (1852). Vrd. ka 1844. a. avaldatud „Über die Declination der estnischen Nomina“. Verh. d. GEG I, 3, lk. 17 jj.

⁴ Verh. d. GEG II, 4 (1852).

Muistend algab ilusa loodusekirjeldusega, mis kujutab vaadet Tartu—Tallinna maanteelt Kärde mõisa kohalt Endla järvele. Ka siin antakse saksa vallutajaile hinnang nende looduse hävitamise pärast:

„Oru peamine ilu on nimelt üsna suur järv kristallselge veega, mis igas valguses rändajale läikiva hõbedana vastu naeratab. Tahetakse aga orgu ja järve lähemalt vaadata, siis on vaeva palju ja tulu vähe. Läbipääsmatu raba takistab uudishimulise samme ja kõrge kõrkjastik varjab ligipääsmatuil kaldail vaadet hõbedasele järvele. Mäeseljakult on vist muinaseestlased sageli võlutult vaadanud alla orgu ja vaatepilt pidi sellal veelgi meeldivam olema, sest sakslane, kes ainult kasusaamist taotleb, on metsad harvaks raiunud ja eestlase adra ette rakendanud, et kuldsest külvist kuldset saaki saada.”¹

On tähelepandav see kaunis vaade järvele maanteelt, mida mööda Faehlmann isegi sageli liikus, tulles Aolt Tartusse kooli ja ülikooli. Looduse hoolimatu hävitamine mõisniku poolt kasusaamise sihiga areneva kapitalismi tingimustes ongi selleks tõukejõuks, mis paneb Faehlmanni kirjanduslikus vormis näitama, miks eestlane ei lepi kunagi oma orjastajatega. Ja need muistendeid seletavad lisad, mis moodustavad enamasti teoste originaalsed osad, on ühtlasi väärtuslikud selleks, et näidata selle ilutseva muistendimaailma suurt ühiskondlikku, võitlevat iseloomu.

See on Faehlmanni suur teene, et ta rakendas rahvaluulelise materjali kirjandusliku loomingu kaudu ühiskondliku võitluse teenistusse.

Faehlmanni on tema muistendite ümbertöötamise ja rahvapäraste (osalt küll ka kirjanduslikkude) ainete ärakasutamise pärast nimetatud võltsijaks ja müstifitseerijaks. On vaja vahet teha kahesuguste taotluste — puhtteaduslikkude ja rahva huve teenivate demokraatlike kirjanduslike taotluste vahel. Rahvaloomingu kasutamine rahva huvides, demokraatlike eesmärkidega on hinnatav nähtus. Kirjandusliku loomingu üks olulisi ülesandeid on tema ühiskondliku elu, klassivõitluse peegeldus ja rahvahulkade virgutamine võitlusele rõhujate, ekspluateerijate vastu. Sellest külast oli Faehlmanni muistenditel täita määratu suur osa eesti kirjanduse ajaloos. Faehlmann kui eesti rahvaluule koguja oli ühtlasi esimene tõsisem selle materjali rakendaja rahva progressiivsete ideede teenistusse.

Seni oleme vaadelnud Faehlmanni tegevust Opetatud Eesti Seltsi väljaannete autorina ja esinejana Opetatud Eesti Seltsi teaduslikel koosolekuil. Siin tuleb märkida veel mõningaid katseid, mis ta teeb eesti rahvalauluvärsi ja selle olemuse selgitamiseks. 18. jaanuaril 1840 Opetatud Eesti Seltsi aastakoosolekule esitatud ettekandes eesti prosoodiast selgitab ta eesti keelerütmi ja värsijala suhteid, alliteratsiooni ja antiiksete värsisüsteemide transpo-

¹ Verh. d. GEG II, 4 (1852).

neerimise võimalusi eesti keelde. Juba nende küsimuste tõstatamine ise on väärtuslik. Sama küsimuse juurde tuleb ta uuesti veel siis, kui ta asub käsitlema eesti noomenite deklinaerimist.¹

The image shows a page of handwritten text in German, written in a cursive script. The text is somewhat faded and difficult to read in detail, but it appears to be a letter or a short treatise. The handwriting is dense and fills most of the page. The text is written in German and discusses linguistic or grammatical topics, possibly related to the Estonian language as mentioned in the caption.

Fr. R. Faehlmanni avaloeng eesti keele lektori kohale asumise puhul
1842. a. Käsikiri, lk. 1b.

Töö eesti keele uurimise alal ongi, mis rahvaluulelise tegevuse kõrval moodustab Faehlmanni elutöö ühe olulise koostisosa.

Kreutzwald kirjutab: „1825. aasta lõpul hakkas ta oma nappidel puhketundidel kosutuseks eesti keelega tegelema, mida ta nimetas suurepäraseks vahendiks hüpohondria vastu ja seda naljatades

¹ Verhandlungen d. GEG I, 3 (1844), lk. 35–36.

ka teistele soovitas. Viimase tõuke suunamiseks keeleteaduse juurde andsid O. W. Masingi rahvaraamatud, milles esmakordselt esines genuinne rahvakeel, selle järel kui sajanditepikkune barbaarsus kirjakeeles hakkas juba ositi puhast murret rahvakeele eest taandama.”¹ Nagu lisab Kreutzwald, oli armastus eesti keele vastu sidepunktiks Kreutzwaldi ja Faehlmanni sõpruse tekkimisele. Faehlmann pidas keelt suurimaks rahva kunstiteoseks.² Võrsunud rahva hulgast, tundis ta rahva keelt hästi. Eesti keel oli ainus keel, mida ta kuni kümnenda eluaastani kõneles.³ Kuigi ta jälgis murdeid juba varem, sai ta kavakindlale tööle eesti keele alal asuda alles eesti keele lektorina 1842. aastast alates.

1841. aastal suri D. H. Jürgenson, ja 1842. aastal kutsuti tema asemele Faehlmann eesti keele lektoriks, kellena ta töötas kuni oma surmani. Juuni algul 1842 määrati Faehlmann lektoriks, ja juba 16. juunil samal aastal kirjutas ta, et tahab oma ametisseastumise puhul esitatud programmi trükkida. See on tema „Versuch die estnische Verba in Conjugationen zu ordnen”, mis ilmus trükist 1842. 1842. a. juulikuus asus Faehlmann loenguid pidama. On säilinud käsikiri avaloengust, mille sissejuhatavas osas ta tõstab jälle esile eestlaste allasurutud olukorra balti mõisnike poolt. Ta ütleb:

„Kui maa ja eesti rahvas sakslaste poolt vallutati, siis oli ristisu levitamine ainult ettekäändeks, tõeliseks tõukeajendiks oli valutusihha. Eestlane tehti orjaks ja see orjus hakkas kehtima kogu ajaloos küll ennekuulmatul kujul, sest sakslane ju oma kiidetud põhjalikkuse juures ei saa teha midagi poolikult... Ainult talupoeg pidi palehigis töötama, kuna isand prassis. Tuletatagu meelde ühe 16. sajandi⁴ kroonikakirjutaja sõnu, kes Liivimaad määritles, et see olevat pappide paradiis, aadlikkude taevas ja talupoegade põrgu. Tol ajal eestlaste kirjakeelele kas või mõelda oli juba patt.”

Seoses rahvuskeele kujunemisega ja eesti rahvuse tekkimisega oli 19. sajandi esimesel poolel keeleline tegevus niikuinii intensiivistunud. Aastail 1839, 1840 ja 1841 oli Faehlmann teinud ettevalmistustöid uue eesti keele grammatika koostamiseks. Uut eesti keele grammatikat oli vaja, sest Hupeli oma oli juba vananenud.⁵ Ahrensi grammatika oli aga tol ajal veel ilmunuta. Faehlmanni püüdeks oli rajada grammatika elavale rahvakeelele, milleks ta tahtis monograafiliselt artiklite kaupa läbi arutada eesti keele põhilised küsimused, ja selle juurde asus ta energiliselt pärast lektori-ametisse astumist. Julgesti hakkas ta valgustama selliseid põhilisi küsimusi, nagu sõnatüvede astmevaheldus, konjugatsioonide

¹ Fr. R. Kreutzwald, Dr. Friedrich Robert Fählmann's Leben, lk. 25.

² Verhandlungen d. GEG I, 1 (1840).

³ Elias Lõnnroti kiri doktor Rabbe'le 12. novembril 1844.

⁴ Faehlmanni tekstis 16. sajandi, p. o. 17. sajandi, sest mõeldud on Chr. Kelchi kroonikat, mis ilmus ju 1695. aastal.

⁵ Fr. R. Kreutzwald, Fr. R. Fählmann's Leben, lk. 34.

süsteemi väljatöötamine, sõnatüvede ja tuletiste vahekorra küsimused, eesti kirjaviisi ühtlustamise küsimus jm. Oma kirjutustes ei piirdu Faehlmann deskriptiivse vaatlusega, vaid püüab käsitleda probleeme keeleajaloole toetudes, nii palju kui tema eeldused seda lubavad.

Keelelistele seisukohtadele praktilise rakenduse annab Faehlmann tema poolt kirjutatud kalendrijuttudes, mis oma rahvaliku keelega on tugevasti edasi viinud omaaegset veel arenemata ja võõrmõjudega segatud kirjakeelt.

Juba arstiteaduse üliõpilasena oli Faehlmann tähelepanu äratanud oma andekuse ja töökusega. Tema lemmikprofessorid soovitasid talle tema üliõpilasaastail valmistuda professorikutsele. Ja hiljemgi, kui ta oli suure patsientuuriga praktiseeriv arst Tartus, andsid sõbrad talle korduvalt nõu avaldada trükis mõni uurimus, mis võimaldaks tal kandideerida tekkivale vakantsile õpetoolile. Faehlmannel, nagu märgib Kreutzwald, oli kahju armsaks saanud arstiametit vahetada akadeemilise töö vastu, teiselt poolt oli tal arstiteaduskonnas ka vaenlasi, kes soovisid teda iga hinna eest hoida kõrval professuurist, üldse arstiteaduskonnast. Eelkõige soovis seda tema rivaal, selleaegne arstiteaduskonna dekaan Sahmen. Et Faehlmann oli võimeline teaduslikuks tööks, seda näitab tema isiklikel tähelepanekuil ja praktilal baseeruv uurimus taudilisest kõhutõvest „Die Ruhr-Epidemie in Dorpat im Herbste 1846”. Töö äratas tähelepanu ja pälvis kiitust ka välismaises teaduslikus kirjanduses.

1837. aastal oli kutsutud Faehlmanni Kaasani korralisele professorile arstiteaduse ajaloo ja kohtuliku arstiteaduse alal, aga ta oli sellest ettepanekust ära ütelnud.¹

Faehlmanni suunamine tema võimete väärilisele ülikooli õpetööle võttis kindlama kuju siis, kui tema sõber ja hilisem töökaaslane Õpetatud Eesti Seltsis A. Hueck 1834. a. sai korraliseks professoriks anatoomia ja kohtuarstiteaduse alal ning teaduskonna dekaaniks. Hueck pani ette eraldada anatoomia õpetoolist kohtuarstiteadus ühes hügieeniaga ning organiseerida neist riikliku arstiteaduse õpetool. Siia oligi mõeldud tuua Faehlmann, keda sellel kohal tahtsid näha Hueck ja Faehlmanni õpetaja ning sõber prof. Erdmann ja kes sellele kohale oma laialdaste teadmiste, suure praktika, kriitilise meelega ja hea analüüsivõime tõttu oleks sobinudki. Faehlmann ise kõhkles, ei soovinud lahkuda praktilise arsti tegevusalalt ja siduda end Nikolai I surverežiimi raamesse, millise surve all kannatas ka arstiteaduskond. Teatav „teene” siin oli ühtlasi arstiteaduskonna balti sakslastest liikmete hulgas leiduvail vastaseil, kes igati töötasid Faehlmanni tuleku vastu teaduskonda. Pealegi suri 1842. a. tema sõber ja kaitsja Hueck. Õpetooli täitmiseks venitati (rahagi kulutati muuks otstarbeks), kuni leiti, kes arvati sellele õpetoolile kõlbavat.

¹ Fr. R. Kreutzwald, Fr. R. Fählmann's Leben, lk. 32.

1843. aastal lahkus Tartust emeeritusena Faehlmanni vana sõber ja õpetaja, farmakoloogia ja dieteetika professor Erdmann. Lahkudes soovitas ta oma järeltulijaks Faehlmanni. Töenäoliselt tema teeneil sai arstiteaduskond ülikooli valitsuse kaudu kuraatori kirja teatega, et „kõige kõrgemalt poolt on lubatud dr. Faehlmannile pidada loenguid farmakoloogia ja retseptuuri üle kuni professuuri täitmiseni, ülesandega iga poolaasta lõpul teha esitist tasusaamise asjus”. Nüüd algasid Faehlmannil rasked ja tööga ülekoormatud päevad. „Kalevala” koostaja Elias Lönnrot, kes viibis sel ajal Tartus Faehlmanni juures, kirjutab: Faehlmannil tuli päeva jooksul 60—70 haiget vastu võtta, tegelda Õpetatud Eesti Seltsi esimehena, ülikooli eesti keele lektorina, dieteetika ja farmakoloogia professorina ja lõpuks eesti keele õpetajana Elias Lönnrotile.¹

See olukord ei kestnud aga kaua. 1845. aasta lõpul kombineeris dekaan Sahmen alandava mahhinatsiooniga Faehlmanni välja sellelt õppeülesandetäitja kohalt. Nimelt leiti Tübingenis erakorraline professor Oesterlen, kes Tartut hüppelauaks kasutades oli valmis siia tulema. 31. X 1845 teatas sellest arstiteaduskonnale dekaan Sahmen ja 8 päeva hiljem pani ta teaduskonnale ette, „et hr. dr. Faehlmann'i edaspidi enam tarvis ei ole paluda jätkata loenguid farmakoloogia alal, kuna see õppetool varsti täidetakse”. Saanud Tartu korraliseks professoriks, lahkus Oesterlen siit juba 1848. aastal.² Et see alatu käitumine sõlvas Faehlmanni, see nähtub tema kirjast Kreutzwaldile.³ Faehlmann aga jäi edasi töötama eesti keele lektorina kuni oma surmani 1850. a.

Kreutzwaldi side Tartu ülikooliga käis ainult Õpetatud Eesti Seltsi kaudu. Kõige tähtsamaks tööks siin oli eesti rahvaepos „Kalevipoeg”, mille alustas Faehlmann ja mida pärast tema surma jätkas ning viis lõpule Kreutzwald. 1853. aastal oli Kreutzwaldil valmis „Kalevipoja” esimene versioon, mis on tuntud „Alg-Kalevipoja” nime all, sisaldades järgmised osad: „Soovituseks”, „Sissejuhatuseks”, „Esiandeks”, 12 lugu ja vist hoopis hiljemini kirjutatud „Lõpe-sõna”. Trükkis ilmunud „Kalevipojas” puudub osa „Esiandeks”, mis on värsistatud Faehlmanni muistendite alusel, ja „Lõpe-sõna”.

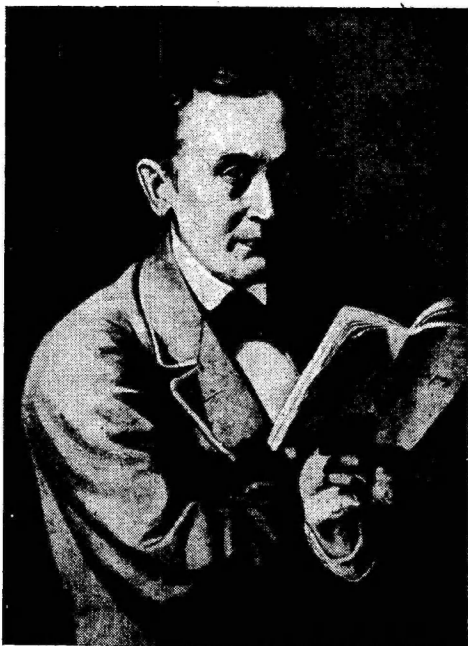
Teose trükkipääsemisel tulid vahele tsensoriraskused. Käsitööst jätis tõmbas tsensor maha kõik värvid, milles kõneldi muistsest õnneaegast ja orjapõlve raskustest ja mis puudutasid kuidagi kirikut. Kreutzwald oli nõutu. Ta sõbrad Õpetatud Eesti Seltsist (Sachssendahl jt.) ei suutnud teda aidata. Aga varsti polnud Kreutzwald isegi enam rahul selle versiooniga ja töötas selle (1854—1857) veel põhjalikult ümber, rahvapärastades sõnastus-

¹ Elias Lönnroti kiri lektor Zittingile 13. augustil 1844 ja doktor Rabbe'le 16. augustil 1844.

² Г. В. Левицкий, Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского Юрьевского, бывшего Дерптского, Университета II (1903), lk. 156 ja 186.

³ Faehlmanni kiri Kreutzwaldile 9. XI 1846.

stiili, ja liitis vahele hulga uusi aineid, pikemaid rahvalaule, näit. „Salme laulu”, mille kujundas kolmeosaliseks, ning loo reisist maailma otsa. Pärast pikemaid kaalumisi ja keerdkäike otsustas Õpetatud Eesti Selts välja anda uue valminud käsikirjaversiooni Seltsi toimetustes teadusliku väljaandena saksakeelse tõlkega ja väheste kommentaaride ning saatesõnaga autorilt. Nüüd polnud tsensor enam selle kärbeteta avaldamise vastu. Teos ilmus teaduslikkude väljaannete sarjas, tõlkega, mistõttu muutus kalliks ja

Fr. R. Kreutzwald.

seega raskesti kättesaadavaks rahva laiadele hulkadele. Vahepeal oli ametlikele valvuritele suudetud selgeks teha, et arhailine keel ei soodusta selle lugemist. Eepos kujunevat õieti ainult keeleliseks allikaks uurijaile ega saavat olla seetõttu kuidagi kardetav ekspluateerivale klassile.¹ Siit on selgesti näha, kuivõrd „Kalevi-voja” avaldamine on seotud võitlusega demokraatlike mõtete vastu, mida püüti hoolega rahvast eemale hoida. Teose rahvahulkadest eemalehoidu soodustas igati selle väljaandmise viis. Kõigest sellest lähtudes ei kärpinud tsensor „Kalevipojast” enam ridagi ja väljaanne trükiti täiesti Kreutzwaldi redaktsioonis seitsmes vihus

¹ K. T a e v, Kreutzwaldi „Kalevipoeg” ja tsaristlik tsensor. „Looming”, 1952, nr. 1, lk. 111—121.

1857—1861 koos saksakeelse tõlkega.¹ Väljaanne võimaldas tutvumist teosega välismaal nende hulgas, kellele eestikeelne teos ei olnud kättesaadav. Tähtsat abi osutasid teose tutvustamisel ja väljaandmisel Peterburi Teaduste Akadeemia liikmed Schiefner ja Wiedemann, kes kirjutasid heatahtliku tutvustava pika retsensiooni² ja kelle ettepanekul määrati teosele 1860. a. Demidovi auhind 720 rubla. Selleks näib oma kaasabi osutanud ka Peterburi ülikooli professor ja Teaduste Akadeemia liige slaavi filoloog I. I. Sreznevski, kellele Schiefner oma kirjades vihjab kui heatahtlikule kaasaaitajale³. Schiefneri nõuanded Kreutzwaldile Demidovi kapitalist preemia saamiseks on korduavad.⁴

Kreutzwald ei leppinud selle väljaandega, vaid organiseeris isiklikul algatusel odava rahvaväljaande, mis ilmus 1862. aastal avaramais tsensuuritingimustes trükituna Kuopio linnas. See väljaanne ei ole enam seotud Õpetatud Eesti Seltsiga.

„Kalevipoeg” on sügavalt rahvalik eepos, koostatud rahvajuttude ja laulude liitmise teel, mis olid laialdaselt levinud rahva hulgas sajandite jooksul. Kreutzwaldi osa seisneb siin selles, et ta selle materjali töötas loovalt ümber ja liitis tervikuks, kehastades Kalevipoja kui keskendava kangelase kaudu rahva tööarmastust, vastupidavust, visadust töös ning võitluses loodusega, tungi hari-duse ja teadmiste omandamise järele. Kalevipoja kuju kaudu näidatakse sõbralikke suhteid eesti ja vene rahva vahel ning nende koostööd pika ajaloo jooksul.

Kreutzwaldi „Kalevipoeg” esindab demokraatlikku kirjandust, väljendab demokraatlikke ideid. See, millise osa annab Kreutzwald siin täita „Kalevipoja” kaudu rahvaluulele, moodustab uue kvaliteedi võrreldes sellega, mis oli olnud eesti folkloristikas enne Faehlmanni ja Kreutzwaldi, kus rahvaluulesse suhtuti kui rahva viletsuse tunnistajasse, kui rahva loomisvõimetuse näitajasse või lihtsalt kui kurioossesse näidistesse. Rahvaluule asetamine aga rõhujatevastase võitluse teenistusse on uus nähtus ja võrratult tähtis ning suur samm edasi, mille üle Kreutzwald väljendab uhkusetunnet, vastates „Kalevipojale” vaenulikkudele kirjutustele balti mõisnike esindajate poolt.

Oma töö väärtust ja ta enese teeneid iseloomustab Kreutzwald järgmiste sõnadega:

„Minu ainuke tegu, mis peale uhkuse harjaksid tohiksin kasvatada, on: Eesti vana põlve riismete kokkukorjamine, enne kui nemad suutumaks praeguse aea rahva silmist ära kadusid. Oleks sada, ehk veel parem — paar sada aastat varem kedagi seda tööd ettevõtnud, siis võiksid meie sugurahvas selle varanduse pärast mitme targemate rahvade sugude vasta väga uhked olla. Meie

¹ Verhandlungen d. GEG IV, 1—4; V 1—3.

² Mélanges Russes IV, 2, lk. 126—161.

³ Schiefneri kiri Kreutzwaldile 19. XI 1859.

⁴ Schiefneri kiri Kreutzwaldile 2. VI 1859; Schiefneri kiri Kreutzwaldile 20. VIII 1859; Schiefneri kiri Kreutzwaldile 9. X 1859.

„Kalevipoeg”, kuida ta praegu silma ees seisab, on üks lapikestest kokku õmmeldud kuub, aga juba sellestki võib näha, mis kaunis ja osav ta täielikul kombel võinud olla.”¹

1852. aastal 12. detsembril pühitseti Tartu ülikooli rajamise 50. aasta juubelit. Õpetatud Eesti Selts kui ülikooli juurde kuuluv asutus võttis omaltki poolt osa sellest juubelist. Sel puhul telliti

Fr. R. Kreutzwaldi tervitusluuletuse Tartu ülikooli 50. aastapäevaks teise väljaande esilehekülj.

Kreutzwaldilt juubelipoem, mis ilmuski trükist piduliku eri väljaandena: „Tarto Alma materile viekümne aasta lõppetuse rõemo-pühhal sel 12. Teetsembril 1852 ütleb tänno ja sovib õnne Eestimakele- ja kirja-koggoduse nimmel Fr. Kreutzwald. Tartus. Trükkitud H. Laakmanni kirjadega.” Tuleb märkida, et poem ilmus vanas kirjaviisis ja K. Reinthali poolt tehtud saksakeelse tõlkega. Selle tõlkega ei olnud autor sugugi rahul. Sel ajal käis võitlus

¹ Kreutzwaldi kiri Koidulale 17. III 1868.

vana ja uue kirjaviisi vahel, kusjuures Kreutzwald võitles siis juba uue kirjaviisi eest. Rahulolematuna organiseeris Kreutzwald uue väljaande, mis ilmus trükist 1853. aastal, oli uues kirjaviisis ja mille tõlkijaks oli Võru õpetaja Jenny [Caplic]k.¹ Kui 1851. aastal Kreutzwaldi poolt koostatud „Kasuline Kalender” ilmus uues kirjaviisis ja 1852. aastal ülikooli juubelpoeem, siis järeldub siit, et juba 1851. aastal oli Kreutzwald uue kirjaviisi veendunud pooldaja.

Tartu ülikooli 50. juubeliaasta puhul kirjutatud poem oli siis esimene avalikkuse ette saabunud teos, mille ümber algas Kreutzwaldi võitlus uue kirjaviisi eest. Kogu seda lugu valgustab Kreutzwald ise oma kirjades Sjögrenile.² Selles võitluses pidanud Õpetatud Eesti Seltsi president C. Reinthal omalt kohalt lahkuma, selleks oli Kreutzwald teda mõjukalt bombardeerinud. Ja Sjögren ise on olnudki see isik, kelle mõjul Kreutzwald tema enese andmeil on kujunenud veendunud uue kirjaviisi pooldajaks ja visaks võitlejaks selle eest.³

Poeemis pöörduakse juubilaride poole, võrreldakse teda hella emaga, kes peab kuldpulmi. See helde ema on oma tarkuse küllusest õpetanud paljusid:

Ja omast tarkusrikkast tanust
Nii palju mehi õpetand.

Ja olgugi tarkusetoidu ammutajaid kuitahes palju, ei lõpe see kunagi. Peale tarkuse on Tartu ülikooli lõpetajaid omavahel ligindanud see muinsus, „Vanaisa anne”, s. o. Vanemuise laulu järelmõju, mis tarkuseallika on loonud ja oma andeid levitama pannud. Kreutzwald tuleb ka siin järjekindlalt tagasi selle juurde, et Vene riigi koosseisu minek on eesti rahva kauase piinapõlve lõpetanud:

Rask' raudse põlve kurna ormad
On Vene voli kustutand,
Ja nälja-, sõa-, katko-surmad
Kõik ühes vangi paelutand:
Et rahuaeg ja õnnepõli
Ka eesti põldu õnnistaks,
Ja nurme kidur õilme õli
Siin tänast päeva tunnistaks!

Järgneb pöördumine tänuõnadega keisrite Aleksander I ja Nikolai I poole, keda „suur Kalevi-poeg muisutand”. Ja lõppeks hüüab vivat! neile, kes asutuse rajanud, ja neile, kes siin õppinud, ning — õppeasutuse tulevikule.

Laul on, nagu peab olema õnnesoovitervitus, kus näidatakse seda positiivset osa, mis on olnud õppeasutusel hariduslättena, kust on tulnud toitvat kastet ka rahvale, ja suurel vene rahval,

¹ Kreutzwaldi kiri Sjögrenile 17. IV 1853.

² Kreutzwaldi kirjad Sjögrenile 6. II 1853 ja 2. III 1853.

³ Kreutzwaldi kiri Sachssendahlile 16. XI 1852.

kelle otsustav abi on olnud selle nii suure väärtusega õppeasutuse loomisel. Niiõnneks ülistatakse aga tsaari, keda nagu tahetakse näidata osasaavana kalevlikust jõuallikast.

Kreutzwald on neid mehi, kes elavalt võtab osa ühiskondlikust elust ja annab nähtustele oma hinnangu, järelikult ka siis Tartu ülikoolile. Ta on uhke, et ta siin võis õppida ja hariduse omandada. Ja neid on palju, kes siin on õppinud ja töötanud:

Ja tuletagem vendi meele,
Kes täna kaugel Ema veest!

Nii hindab Tartu ülikooli tema rajamise 50. aastapäeval mees, kes siis oli omandanud teatava materialistliku mõtlemise, kes 1854. a. sõnastas:

„Looduses pole paigalseisu ega surma, ka kõdunemine on elu muutunud vormis, aga ülimalt mitmekesises kujus.”¹

Nii on Faehlmann ja Kreutzwald seotud Tartu ülikooliga oluliselt Õpetatud Eesti Seltsi kaudu. Seal nad avaldasid oma ideoloogiliselt tähtsad teosed. Faehlmann on peale muu seotud veel ülikooliga eesti keele lektorina ja farmakoloogia ja dieteetika alal õppeülesande täitjana.

---

¹ Kreutzwaldi kiri Sachssendahlile 12. IX 1854.

СВЯЗИ ФР. Р. ФЕЛЬМАНА И ФР. Р. КРЕЙЦВАЛЬДА С ТАРТУСКИМ УНИВЕРСИТЕТОМ

Доц. Э. Лаугасте

Кафедра эстонской литературы и фольклора

Резюме

В истории эстонской литературы и науки XIX в. выделяются два таких выдающихся деятеля, как Фр. Р. Фельман и Фр. Р. Крейцвальд.

Значение Фельмана заключается не только в его литературном творчестве: он глубоко интересовался и эстонским языком, пытался дать систематическое изложение основ эстонского языка, опубликовал ряд статей по эстонской грамматике и орфографии. Крейцвальд является создателем «Калевипоэга»; поэтом и прозаиком, автором ряда книг для народа и популярно-научных произведений, собирателем и пропагандистом эстонского фольклора.

Связи их обоих с Тартуским университетом определялись главным образом их деятельностью в рамках основанного при университете Ученого Эстонского Общества. А Фельман, кроме того, был в течение продолжительного времени преподавателем университета на историко-филологическом и медицинском факультетах.

Следует несколько подробнее остановиться на истории возникновения и характере деятельности Ученого Эстонского Общества, сыгравшего важную роль в жизни Фельмана и Крейцвальда.

В тридцатых годах XIX в. молодые преподаватели университета и ряд представителей местной интеллигенции стали стремиться к взаимному общению для свободного обсуждения научных и культурных проблем. В этот кружок входил Фр. Р. Фельман.

Летом 1837 г. у членов кружка, занимавшихся вопросами эстонского языка, литературы и культуры, возникла мысль осно-

вать самостоятельное общество. В реализации этой мысли принял деятельное участие Фр. Р. Фельман. 18 января 1838 г., по инициативе указанных лиц во главе с Фельманом, в Тарту состоялось первое собрание Ученого Эстонского Общества.

В уставе, принятом на первом собрании, отмечены задачи и цели общества, причем указано, что основной задачей общества является изучение прошлого и настоящего эстонского народа, его языка и литературы и населенной им территории.

Устав предусматривал ежемесячные собрания общества по первым средам каждого месяца. Кроме того, были предусмотрены годовые собрания в актовом зале университета в годовщину основания общества — 18 января.

Первый параграф устава общества указывал на принадлежность его к университету.

С этим обществом была связана в основном вся литературная деятельность как Фельмана, так и Крейцвальда: у первого из них — собрание сказаний и работы по исследованию эстонского языка, у второго — «Калевипоэг» и ряд научных статей. Фельман занимал руководящее место в обществе до самой своей смерти в 1850 г., будучи с 1843 г. его председателем.

В рамках Ученого Эстонского Общества протекала существенная часть работы Фельмана по изучению эстонских древностей и эстонского языка. Уже на собрании 7 января 1839 г. он выступил со своим историческим докладом, посвященным Калевипоэгу, а также народным сказаниям о прорытии реки Эмайыги, о возникновении языков и о создании песни.

Речь о Калевипоэге, произнесенная Фельманом в 1839 г., принадлежит к важнейшим эпизодам его деятельности в области фольклористики. В этой речи он дал сводку всех собранных им народных сказаний о Калевипоэге, соединил их в тематическое целое и придал идеологическую направленность подвигам и всей деятельности Калевипоэга.

Мы видим, как Фельман, пользуясь фольклором и отчасти литературными источниками, перерабатывает народные сказания, заостряя их против класса помещиков. Можно с полным основанием утверждать, что подлинная эстонская литература, просветительно-демократическая по содержанию и высоко художественная по форме, начинается именно с Фельмана. Его «Сказания» несомненно являются основным фондом этой литературы, хотя они и вышли первоначально на немецком языке и были переведены полностью значительно позднее (1883). С этого момента они прочно вошли в нашу литературу и в сознание народа, вновь стали частью нашей народной поэзии.

Фельман высоко ценил эстонский язык и неоднократно подчеркивал его достоинства, что имело значение для обоснования необходимости изучения и практического применения этого языка.

Фельман использовал и для «Сказания» народный материал, но придал ему свою форму. Целью Фельмана было при-

влечь внимание общественности к устному творчеству угнетенного народа и к его литературе, которая в это время лишь зарождалась.

Наряду с фольклористической деятельностью, работа в области исследования эстонского языка занимает не менее важное место в жизни Фельмана.

Языковедческие взгляды Фельмана нашли практическое применение в его рассказах для календаря, народный язык которых значительно содействовал обогащению еще молодого и засоренного чуждыми элементами эстонского литературного языка того времени.

Уже в бытность свою студентом медицинского факультета Фельман обращал на себя внимание своей одаренностью и трудолюбием. Его любимые профессора видели в нем будущего ученого. Впоследствии, когда, будучи врачом в Тарту, он имел огромную практику, его друзья неоднократно советовали ему опубликовать в печати какое-нибудь исследование, которое дало бы ему возможность принять участие в конкурсе на вакантную кафедру. Однако Фельману, как это отмечает Крейцвальд, было жаль сменить полюбившуюся ему профессию врача на академическую работу, с другой же стороны на медицинском факультете у него были враги, которые старались помешать ему стать профессором и вообще работать на этом факультете. Во главе его противников стоял тогдашний декан медицинского факультета, немец Замен. О выдающихся способностях и эрудиции Фельмана-медика убедительно свидетельствует его основанное на личных клинических наблюдениях исследование «Die Ruhr-Epidemie in Dorpat im Herbste 1846» («Эпидемия поноса в Тарту осенью 1846 г.»). Эта работа обратила на себя внимание и получила положительную оценку в научной литературе.

Возможность привлечения Фельмана к соответствующей его способностям работе при университете приняла более реальный характер в 1834 г., когда ординарным профессором анатомии и судебной медицины стал его друг и будущий соратник по работе в Ученом Эстонском Обществе А. Гюк. Профессор А. Гюк предложил отделить от кафедры анатомии отрасль судебной медицины и вместе с гигиеной объединить в особую кафедру «государственной медицины».

Однако такое положение вещей длилось недолго. В конце 1845 г. декану Замену удалось с помощью неблагоприятной махинации добиться отстранения Фельмана от исполняемых им обязанностей.

Что такое недостойное отношение глубоко поразило Фельмана, видно из его письма Крейцвальду. Однако он продолжал работать в университете лектором эстонского языка до своей смерти в 1850 г.

Связь Крейцвальда с Тартуским университетом также осуществлялась через посредство Ученого Эстонского Общества. Глав-

ным делом жизни Крейцвальда было создание эстонского народного эпоса «Калевипоэг», работу над которым начал Фельман, а после его смерти продолжал и завершил Крейцвальд.

Значительное содействие в деле опубликования «Калевипоэга» и ознакомления с ним общественности оказали члены Петербургской Академии Наук Шифнер и Видеман, которые написали о нем весьма доброжелательный отзыв и по предложению которых произведение Крейцвальда было удостоено в 1860 г. Демидовской премии в 720 рублей. Шифнер неоднократно советовал Крейцвальду добиться получения субсидии из Демидовского капитала.

«Калевипоэг» Крейцвальда является одним из первых произведений эстонской демократической литературы. Та роль, которую Крейцвальд отводит фольклору в своем «Калевипоэге» — нечто качественно новое по сравнению со взглядами, господствовавшими в эстонской фольклористике до Фельмана и Крейцвальда, когда в фольклоре видели лишь свидетельство бедствий народа, доказательство его творческого бессилия или просто любопытные остатки прошлого. Использование народного творчества в борьбе с угнетателями представляло собой новое явление и было огромным шагом вперед, на что с гордостью указывает сам Крейцвальд, отвечая на враждебные выпады против «Калевипоэга» со стороны защитников интересов прибалтийских помещиков.

12 декабря 1852 г. праздновался 50-летний юбилей Тартуского университета. Ученое Эстонское Общество также приняло участие в празднествах. В связи с этим Крейцвальду было поручено написать юбилейное приветствие в стихах, которое вышло отдельным изданием под заглавием «В радостный праздник пятидесятилетия Тартуской Alma mater 12 сего декабря приносит ей благодарность и желает процветания от имени Эстонского общества языка и словесности Фр. Крейцвальд».

Таковы были в основных чертах исторические связи двух крупнейших деятелей эстонской культуры XIX в. — Фельмана и Крейцвальда — с Тартуским университетом. Оба они были его питомцами, и в дальнейшем их литературно-общественная и научная деятельность была тесно связана с университетом главным образом через посредство основанного при нем Ученого Эстонского Общества. А первый из них, как мы видели выше, в течение ряда лет принимал непосредственное участие и в научно-преподавательской работе Тартуского университета.